

STRUKTURAL SEMANTIKA: NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY TALQINLARI**Tlektesov Farit Muxambetovich,***Nukus davlat Pedagogika instituti, tayanch doktoranti***DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18695960>

Annotatsiya. Mazkur maqola struktural semantika yo'nalishining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va uning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rnini tahlil qilishga bag'ishlangan. Struktural semantika XX asr boshlarida Yevropa tilshunoslik maktablarida, xususan, Ferdinand de Sossyur g'oyalari asosida paydo bo'lgan. Bu yo'nalish tilni mustaqil, tizimli va ichki aloqalarga ega tuzilma sifatida o'rganishni maqsad qilgan. Maqolada struktural semantikaning asosiy tamoyillari paradigmatic, sintagmatic va assosiativ munosabatlar; belgi tizimi sifatida til; ma'no oppozitsiyasi; va til birliklarining o'zaro munosabatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, struktural semantikaning kognitiv, generativ va kompyuter semantikasi bilan uzviy bog'liqligi ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari struktural semantikaning hozirgi lingvistik tahlillarda ham nazariy va amaliy ahamiyatini saqlab qolayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: struktural semantika, lingvistik tizim, Ferdinand de Sossyur, paradigmatic aloqa, sintagmatic aloqa, belgi, ma'no oppozitsiyasi, til modeli, strukturalizm, leksik tizim.

Аннотация. Настоящая статья посвящена анализу формирования и этапов развития структурной семантики, а также рассмотрению её места в современной лингвистике. Структурная семантика возникла в начале XX века в рамках европейских лингвистических школ, в частности на основе идей Фердинанда де Соссюра. Это направление ставило целью изучение языка как самостоятельной, системной структуры, обладающей внутренними взаимосвязями. В статье рассматриваются основные принципы структурной семантики – парадигматические, синтагматические и ассоциативные отношения; язык как система знаков; оппозиции значений и взаимосвязи между языковыми единицами. Кроме того, освещается тесная связь структурной семантики с когнитивной, генеративной и компьютерной семантикой. Результаты исследования показывают, что структурная семантика сохраняет своё теоретическое и практическое значение и в современных лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: структурная семантика, лингвистическая система, Фердинанд де Соссюр, парадигматические отношения, синтагматические отношения, знак, оппозиция значений, языковая модель, структурализм, лексическая система.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the formation and development of structural semantics and its place in modern linguistics. Structural semantics emerged in the early 20th century within European linguistic schools, particularly based on the ideas of Ferdinand de Saussure. This approach aimed to study language as an autonomous, systematic structure with internal interrelations. The article examines the main principles of structural semantics - paradigmatic, syntagmatic, and associative relations; language as a system of signs; meaning opposition; and the interrelations among linguistic units. Moreover, it highlights the intrinsic connection of structural semantics with cognitive, generative, and computational semantics. The results of the study show that structural semantics still retains its theoretical and practical relevance in current linguistic research.

Keywords: structural semantics, linguistic system, Ferdinand de Saussure, paradigmatic relation, syntagmatic relation, sign, meaning opposition, language model, structuralism, lexical system.

Kirish. Tilshunoslik tarixida ma'no masalasi doimo markaziy o'rinda bo'lgan. Har qanday til hodisasi – so'z, ibora, gap yoki matn – o'zida ma'no tashiydi va inson tafakkuri bilan uzviy aloqada mavjud bo'ladi. Ammo bu ma'noni qanday o'lchash, tahlil qilish va

tasniflash mumkin? Shu savol XX asr boshlarida yangi yondashuv – struktural tilshunoslikning shakllanishiga turtki bo‘ldi. Strukturalizm lingvistikani matematik, mantiqiy va tizimli tahlil usullariga yaqinlashtirdi. Uning asoschisi sifatida tanilgan Ferdinand de Sossyur “Til – belgilar tizimi” degan mashhur g‘oyani ilgari surdi. Bu tamoyil semantikaning o‘rganish obyektini tubdan o‘zgartirdi: endilikda til birliklari alohida emas, balki tizimdagi o‘zaro munosabatlar orqali ma’no kasb etuvchi elementlar sifatida talqin qilina boshlandi. Struktural semantika tilda ma’noni narsa va so‘z o‘rtasidagi bevosita bog‘lanish sifatida emas, balki belgilar tizimidagi farq orqali izohlaydi. Boshqacha aytganda, ma’no so‘zning o‘zida emas, balki uning tizimdagi boshqa birliklarga nisbatan o‘rnida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, struktural semantika ma’noni nisbiy, dinamik va tizim ichidagi hodisa sifatida tushuntiradi.

Adabiyotlar tahlili. XX asrning o‘rtalarida struktural semantika turli yo‘nalishlarga – kopengagen maktabi, praqa maktabi, amerikan deskriptivizmi, fransuz strukturalizmi – ajralib chiqdi. Bu maktablarning barchasi tilning ichki mexanizmlarini, ma’no tarmoqlarini va semantik oppozitsiyalarni o‘rganishda turlicha yondashuvlarni taklif qildi. Shuningdek, struktural semantika nafaqat lingvistik tizimni, balki madaniy, psixologik va ijtimoiy omillarni ham qisman inobatga oldi. Masalan, R.Jakobson, L.Hjelmslev, A.Martine kabi olimlar semantikani tildagi belgilarning funksional tizimi sifatida talqin qildilar. Struktural semantikaning ahamiyati shundaki, u ma’noni tizimli birliklar orasidagi farqlar orqali tahlil qilish imkonini berdi. Bu yondashuv keyingi kognitiv, generativ va kompyuter semantikalarining ham metodologik asosiga aylandi. Shuning uchun ham, struktural semantika bugungi kunda ham semantik tadqiqotlar uchun ilmiy tayanch vazifasini bajaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda struktural semantikaning nazariy asoslarini yoritish va zamonaviy talqinlarini tahlil qilish maqsadida tavsifiy-tahliliy, qiyosiy va sistemaviy metodlardan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali struktural semantikaning shakllanish bosqichlari va yetakchi nazariy qarashlari aniqlanib, paradigmatic va sintagmatic munosabatlar semantik tahlil asosida izohlandi. Shuningdek, semantik maydon, oppozitsion va komponent tahlil metodlari yordamida leksik birliklar o‘rtasidagi ma’no munosabatlari ochib berildi. Tadqiqot jarayonida struktural semantikaning kognitiv, generativ va kompyuter semantikasi bilan bog‘liqligi qiyosiy yondashuv asosida yoritildi.

Tahlillar va natijalar. Strukturalizm – bu tilni mustaqil tizim sifatida tahlil qiluvchi ilmiy yo‘nalishdir. Uning shakllanishida Ferdinand de Sossyurning “Kurs de lingvistik jeneral” (“Umumiy tilshunoslik kursi”, 1916) asari hal qiluvchi rol o‘ynagan. Sossyur tilni “belgilar tizimi” sifatida talqin qilib, tilshunoslikda sinxron tahlil (ya’ni hozirgi davr tili tahlili)ga ustunlik berdi.

Sossyurga ko‘ra, til ikki asosiy darajadan iborat:

langue (til tizimi, ya’ni jamiyat tomonidan qabul qilingan belgilar majmui),

parole (nutq, ya'ni individual qo'llanilish).

Semantik nuqtai nazardan, ma'no langue darajasida shakllanadi, chunki aynan tizim ichidagi belgilar bir-biriga nisbatan farqlanadi va shu farq orqali ma'no paydo bo'ladi. Sossyur belgi tuzilmasini ikki qismdan tashkil topgan deb hisoblaydi:

signifiant (ifoda tomoni) — tovush yoki grafik shakl;

signifié (mazmun tomoni) — tushuncha, g'oya.

Bu ikki qismning birligi til belgisini hosil qiladi. Shu bilan birga, Sossyur ta'kidlaganidek, til belgisi ixtiyoriydir — ya'ni tovush shakli bilan ma'no orasida tabiiy bog'lanish yo'q. Bu fikr struktural semantikaga asos bo'ldi, chunki u ma'noni narsa bilan bog'lamaydi, balki belgilar o'rtasidagi farq orqali izohlaydi.

Paradigmatik va sintagmatik munosabatlar. Sossyur tilda ikki turdagi munosabatni ajratadi:

Paradigmatik munosabat — tizimdagi bir xil funksiyani bajaruvchi birliklar o'rtasidagi tanlov munosabati (masalan, “uy”, “xonadon”, “bino”, “maskan” so'zlari bir paradigmatik qatorni tashkil etadi).

Syntagmatik munosabat — nutq zanjirida birliklarning ketma-ket joylashuvi (masalan, “oq uy” birikmasida sifat + ot ketma-ketligi).

Semantika nuqtai nazaridan, paradigmatik munosabat ma'no tarmog'ini tashkil etadi, ya'ni so'zlar o'zaro farq asosida ma'no oladi. Masalan, “issiq” so'zi “sovuq”, “iliq”, “qizib ketgan” kabi birliklar bilan paradigmatik farqda turadi. Shunday qilib, ma'no farqlari tizimdagi oppozitsiyalar orqali belgilanadi. Bu tamoyil keyinchalik semantik maydon nazariyasi va oppozitsion tahlil uslublarining shakllanishiga sabab bo'ldi. Struktural semantika quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Tizimlilik (systematicity) – til belgilarining har biri alohida emas, balki butun tizimning bir qismi sifatida mavjud.

Differensiallik (difference principle) – ma'no farq orqali aniqlanadi; ya'ni bir birlikning ma'nosi boshqalariga nisbatan mavjud.

Oppozitsionlik (opposition principle) – ma'no juftliklar (“oq”–“qora”, “katta”–“kichik”) orqali tuziladi.

Sinxronlik – ma'no tahlilida tildagi mavjud holatni o'rganish muhim, diaxron (tarixiy) o'zgarishlar ikkinchi darajada.

Formalizm – tildagi ma'no strukturaviy birliklar (sintagma, paradigma, belgi) orqali izohlanadi, psixologik yoki ijtimoiy omillar emas. Bu tamoyillar semantik tahlilda obyektivlikni ta'minlab, tilda ma'no qanday tizimda tashkil topganini ko'rsatadi. Struktural semantikaning asosiy vakillari Roman Jakobson struktural tilshunoslikning fonologik va semantik yondashuvlarini birlashtirgan olimdir. U “oppozitsiyalar nazariyasi”ni rivojlantirib, tilning ma'no tizimi fonologik oppozitsiyalar singari semantik oppozitsiyalarga ham tayanadi degan fikrni ilgari surdi. Louis Hjelmslev esa “glossematika” nazariyasini yaratdi. Unga ko'ra, har bir til darajasi — fonema, morfema,

leksema — ikki tomonli belgidir, va har bir darajada ifoda va mazmun planlari mavjud. Hjelslev semantikani formal tizim sifatida modellashtirishga urindi. André Martinet “funktional strukturalizm”ni ishlab chiqib, tildagi birliklarning ma’nosi ularning kommunikativ funksiyasi bilan belgilanadi, dedi. Uning yondashuvida tizimlik va funktsionallik uyg’unlashgan. Algirdas Greymas esa struktural semantikani semiotika bilan integratsiya qildi. U “semantik to’rtlik” (actant model) nazariyasini ishlab chiqdi, bu model orqali matnlardagi semantik rollar (mavzu, obyekt, yordamchi, qarshilik) tahlil qilinadi. Struktural semantika va boshqa yo’nalishlar bilan aloqasi struktural semantika keyinchalik quyidagi yo’nalishlarga asos bo’ldi:

Generativ semantika – Chomskiy tilning chuqur tuzilmalari orqali ma’no shakllanishini izohladi, bu struktural yondashuvning mantiqiy davomidir.

Kognitiv semantika – Lakoff va Langacker Sossyurning tizimlik g’oyasini tafakkur va tajriba bilan bog’lab chiqdi.

Kompyuter semantika – hozirgi sun’iy intellekt tizimlarida ma’no tarmoqlari, semantik ontologiyalar va tarmoq modellari aynan struktural tamoyillarga asoslanadi.

Shunday qilib, struktural semantika lingvistika tarixida metodologik burilish nuqtasi bo’lib, tilni tizim sifatida idrok etish orqali semantikani chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

Struktural semantikaning tahlil uslublari va amaliy tatbiqlari

1. Semantik maydon nazariyasi

Struktural semantikaning muhim yutuqlaridan biri bu semantik maydon nazariyasidir. Ushbu yondashuvga ko’ra, tildagi ma’no tizimi tasodifiy emas, balki mavzuga oid ma’nolar majmuasi asosida tashkil topadi. Masalan, “rang” maydoniga “oq”, “qora”, “sariq”, “yashil”, “ko’k” kabi birliklar kiradi. Ularning barchasi bir semantik soha ichida joylashgan, ammo farqlari paradigmatic oppozitsiyalar orqali belgilanadi. Nemis tilshunosi Jost Trier bu nazariyani 1930-yillarda ishlab chiqqan. U tildagi so’zlarning ma’nosi faqat izolyatsiyada emas, balki ularning boshqa so’zlar bilan munosabatida anglashilishini ta’kidladi. Trierning fikricha, tildagi har bir leksik birlik “semantik maydon”ning bir elementi bo’lib, bu maydonning chegaralari dinamik va o’zgaruvchan. Masalan, “bilim” maydoni “aql”, “idrok”, “tushuncha”, “farosat”, “donolik” kabi birliklardan tashkil topadi. Bu so’zlar bir-biriga o’xshash semantik komponentlarga ega bo’lsa-da, har biri alohida ma’no nuansini bildiradi. Shunday qilib, struktural semantika ma’noni tarmoq va tuzilma asosida izohlaydi, nafaqat alohida so’z shaklida.

2. Oppozitsion tahlil metodi

Oppozitsiya — bu strukturalizmning eng asosiy tahlil vositalaridan biridir. Fonologiyada bu usul N. Trubetskoy tomonidan, semantikada esa R. Jakobson tomonidan keng qo’llanilgan. Oppozitsion tahlil so’zlarning ma’nosini qarama-qarshi juftliklar orqali tahlil qiladi. Masalan:

“katta – kichik”,

“yaxshi – yomon”,
“yangi – eski”,
“hayot – o‘lim”.

Bu juftliklarda semantik farqning chegarasi aniqlanadi va har bir so‘zning tizimdagi o‘rni belgilab olinadi. Shuningdek, bu metod gradatsion oppozitsiyalarni ham o‘rganadi, ya’ni oraliq ma’nolarning mavjudligi: “sovuq – iliq – issiq – qizib ketgan” kabi. Semantik tahlilning bu turi so‘zlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash bilan birga, tilning mantiqiy strukturasi ham ochib beradi. Shu bois, oppozitsion tahlil keyinchalik psixolingvistika, kompyuter semantika va korpus tahlilida ham qo‘llanilmoqda.

3. Sinonimiya, antonimiya va giponimiya tizimlari

Struktural semantika tildagi sinonimik, antonimik va giponimik munosabatlarni tizim sifatida o‘rganadi.

Sinonimiya — bir semantik maydonda joylashgan, lekin uslubiy yoki konnotativ farqlarga ega so‘zlar (masalan, “go‘zal – chiroyli – latofatli”).

Antonimiya — qarama-qarshi ma’noli so‘zlar (“katta – kichik”, “ko‘p – oz”).

Giponimiya — umumiy va xususiy ma’nolar o‘rtasidagi ierarxik bog‘lanish (“qush – chumchuq”, “daraxt – eman”).

Bu munosabatlarning barchasi struktural semantik tarmoqni tashkil etadi. Tildagi leksik birliklar shu tizim ichida o‘zaro joylashadi va ma’nolari farqlanadi. Shu sababli, struktural semantika tilda leksik oppozitsiyalar, semantik gradatsiyalar va maydon chegaralarini aniqlashga imkon beradi.

4. Semantik komponent tahlili

Struktural semantikada yana bir muhim usul — semantik komponent tahlili (componential analysis). Bu metod so‘z ma’nosini minimal semantik birliklarga (sema) ajratish orqali o‘rganadi. Masalan, “aka” so‘zining semantik tarkibi quyidagicha ifodalanadi:

[+inson],
[+erkak],
[+yoshi katta],
[+oila a’zosi].

Bu komponentlarning har biri ma’noni aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu asosda “uka”, “opa”, “singil” kabi so‘zlar bilan farqlovchi belgilari aniqlanadi. Bu metod leksik-semantik tarmoqni shakllantirishda, shuningdek, sun’iy intellektidagi semantik ontologiyalarni tuzishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

5. Struktural metodlarning leksik tahlildagi qo‘llanilishi

Struktural semantika tilni murakkab, ammo tartibli tizim sifatida ko‘rganligi bois, leksik tahlilda ham aniq metodlarni taklif etdi:

Distribution tahlil — so‘zlarning kontekstlarda birga ishlatilish chastotasini tahlil qilish orqali ma’nosini aniqlaydi.

Morfosemantik tahlil — soʻz yasovchi affikslarning maʼno yaratishdagi rolini oʻrganadi (masalan, “yozuvchi”, “oʻqituvchi”, “bilimdon”).

Stereotip struktural tahlil — barqaror iboralardagi maʼno oʻzgarishlarini tahlil qiladi (“koʻzga tashlanmoq”, “til topmoq”).

Korpus lingvistikasi — struktural tahlilni avtomatlashtirilgan matn bazalarida qoʻllab, semantik birliklarni statistik modellar orqali tahlil qiladi.

Bu usullar struktural semantikaning hozirgi kunda ham dolzarbligini va amaliy samaradorligini isbotlaydi.

Struktural semantika va zamonaviy yoʻnalishlar

1. Struktural semantika va kognitiv tilshunoslik oʻrtasidagi uzviylik

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab lingvistika yangi bosqichga koʻtarildi-kognitiv tilshunoslik shakllandi. Bu yoʻnalish inson tafakkuri, idrok jarayonlari va til oʻrtasidagi aloqani oʻrganadi. Struktural semantika kognitiv tahlil uchun tayanch boʻlib xizmat qildi, chunki u maʼnoni tizim sifatida tahlil qilishni ilgari surgan edi.

Kognitiv semantika strukturalizmning qatʼiy formal yondashuviga nisbatan koʻproq inson idroki va konseptual tuzilmalarga urgʻu beradi. Ammo ular oʻrtasida uzviy bogʻliqlik mavjud: Struktural semantika maʼnoni tizim ichidagi nisbiylik orqali aniqlaydi. Kognitiv semantika esa bu tizimni inson ongida konseptual tarmoq sifatida tasavvur qiladi. Masalan, “yoʻl” soʻzi struktural tahlilda “transport vositasi harakatlanadigan obyekt” sifatida belgilanadi. Kognitiv semantika esa bu soʻzni metaforik tarmoqlar orqali talqin qiladi: “hayot yoʻli”, “ilm yoʻli”, “yomon yoʻl” kabi. Demak, struktural asos — semantik maydonni, kognitiv yondashuv esa bu maydonning ongdagi modellashtirilishini ifodalaydi.

2. Struktural semantika va generativ semantika

1960-yillarda Noam Chomsky tomonidan ilgari surilgan generativ grammatika nazariyasi strukturalizmga nisbatan yangi burilish boʻldi. Ammo bu ikki yoʻnalish bir-birini toʻldiruvchi xususiyatga ega. Struktural semantika tildagi maʼno munosabatlarini sathlararo tahlil qilsa, generativ yondashuv bu munosabatlarni chuqur va sathiy tuzilmalar asosida tushuntiradi. Masalan, “Bola kitobni oʻqidi” gapidagi semantik tuzilma struktural tahlilda subyekt–predikat–obyekt zanjiri sifatida aniqlanadi. Generativ semantika esa bu tuzilmaning chuqur semantik sathini izohlaydi — yaʼni “kitob” narsa sifatida, “bola” agent sifatida, “oʻqimoq” esa harakat jarayoni sifatida tahlil qilinadi. Shunday qilib, struktural semantika tildagi semantik bogʻlanishlar tizimini, generativ semantika esa bu tizimning grammatik ishlab chiqilishini izohlaydi. Bugungi kunda bu ikki yondashuvning integratsiyasi “semantik-sintaktik interfeys” yoʻnalishining asosini tashkil etadi.

3. Struktural semantika va pragmatik yondashuvlar

Til faqat maʼnoni emas, balki nutqdagi maqsadni ham ifodalaydi. Shu bois, struktural semantika va pragmatika oʻrtasidagi chegaralar koʻp hollarda kesishadi.

Pragmatika soʻzlovchi niyatini, kontekstni va ijtimoiy omillarni tahlil qilsa, struktural semantika bu maʼnolarning tizimli oʻrnini aniqlaydi. Masalan, “Siz derazani ochasizmi?” gapida yuzaki struktura soʻrov shaklida boʻlsa-da, pragmatik jihatdan bu iltimos maʼnosini anglatadi. Struktural semantika bu jarayonda tildagi maʼno va shakl munosabatini tahlil etib beradi. Shunday qilib, struktural semantika pragmatik tahlil uchun semantik asos yaratadi.

4. Struktural semantika va kompyuter lingvistikasi

Zamonaviy kompyuter texnologiyalari, ayniqsa sunʼiy intellekt tizimlari rivoji, semantikaning amaliy qoʻllanish sohasini kengaytirdi. Kompyuter semantikasi tilda ishlatilgan birliklarning mashinaviy tahlilini amalga oshiradi. Bunda struktural semantikaning asosiy metodlari — semantik maydon, komponent tahlil, oppozitsiya, giponimiya tarmogʻi — kompyuter modellari uchun tayanch sifatida qoʻllaniladi. Masalan, WordNet kabi leksik bazalar struktural semantika asosida tuzilgan. Unda soʻzlar “sinonim toʻplamlari (synsets)” shaklida tizimlashtirilgan boʻlib, ular oʻzaro semantik aloqalar (giponim, antonim, meronim) orqali bogʻlangan. Bu modelni tilni avtomatik tushunish (NLP) va mashinaviy tarjima tizimlarida keng qoʻllanmoqda.

5. Struktural semantikaning zamonaviy nazariyalardagi oʻrni

Bugungi lingvistika — koʻp yoʻnalishli, integrativ fan. Ammo bu yoʻnalishlarning koʻpchiligi oʻz nazariy asosini struktural yondashuvdan olgan.

Kognitiv semantika — struktural maydon tarmogʻini ong darajasida qayta modellashtiradi.

Generativ semantika — struktural sathlar tizimini chuqur grammatik tuzilmalar bilan bogʻlaydi.

Kompyuter semantika — struktural modelni formal semantik tarmoqqa aylantiradi.

Pragmatik yondashuv — struktural maʼnolarni nutq konteksti orqali dinamiklashtiradi.

Demak, struktural semantika oʻtgan asr nazariyasi boʻlishiga qaramay, bugungi ilmiy paradigmalarning asosiy konseptual yadrosini tashkil etadi.

Struktural semantikaning amaliy qoʻllanilishi va xulosalar

1. Struktural semantikaning amaliy qiymati

Struktural semantika nazariy yoʻnalish sifatida faqat akademik sohada emas, balki amaliy tilda ham keng qoʻllaniladi. Uning asosiy amaliy yoʻnalishlari quyidagilardan iborat: Til taʼlimida - struktural semantik tahlil orqali oʻquvchilarga sinonimiya, antonimiya, polisemiya kabi maʼno hodisalarini tizimli tushuntirish imkonini beradi. Bu yondashuv soʻz boyligini oʻrganishda ancha samarali usul hisoblanadi. Tarjima nazariyasida - maʼno sathlarini aniqlashda struktural tahlil tarjimonlarga denotativ va konnotativ maʼnolarni farqlash, shuningdek, ekvivalentlikni toʻgʻri belgilash imkonini beradi. Leksikografiyada - lugʻat tuzishda soʻzlarning semantik maydon asosida joylashtirilishi orqali semantik tarmoq hosil qilinadi. Masalan, “oʻsimliklar”, “hayvonlar”,

“kasblar” kabi semantik kategoriyalar. Korpus lingvistikasida - struktural semantika metodlari so‘zlarning ishlatilish chastotasi va kontekstdagi semantik o‘zgarishlarini aniqlashda asosiy rol o‘ynaydi. Sun‘iy intellekt va mashinaviy tarjima tizimlarida - semantik tarmoq modellarining yaratilishi (masalan, WordNet, ConceptNet) to‘g‘ridan to‘g‘ri struktural semantik tamoyillarga asoslanadi. Bu qo‘llanilishlar struktural semantikaning tizimlilik, izchillik va formallik tamoyillari zamonaviy tilshunoslikning barcha sohalarida barqaror metodologik vosita ekanini ko‘rsatadi.

2. Struktural semantika va til madaniyati

Til madaniyati, ya‘ni tildan to‘g‘ri va mantiqan foydalanish qobiliyati, semantik aniqlik bilan bevosita bog‘liqdir. Struktural semantika so‘z ma‘nolarining aniqligini, ularning kontekstdagi to‘g‘ri qo‘llanilishini ta‘minlashga yordam beradi. Masalan, “qahramon” va “botir” so‘zlari ma‘nodosh bo‘lsa-da, ularning konnotatsiyasi farqlanadi: “qahramon” ko‘proq tarixiy yoki ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi obraz, “botir” esa jasorat bildiruvchi individual xususiyat sifatida ishlatiladi.

Shunday qilib, struktural semantika semantik aniqlikni oshirish orqali tildagi madaniy ifoda va mantiqiy tozalikni ta‘minlaydi.

3. Struktural semantika va terminologiya tizimi

Zamonaviy fan va texnika rivojlanishi yangi terminlar yaratishni talab qiladi. Terminologiya tizimi esa struktural semantikaning eng faol qo‘llaniladigan sohasidir. Masalan, lingvistika sohasida “morfema”, “semema”, “sintagma”, “leksik birlik” kabi terminlar bir-biri bilan tizimli munosabatda bo‘lib, ular semantik struktura asosida shakllangan. Shuningdek, fanlararo terminologiyada ham struktural yondashuv muhim: “kod”, “signal”, “informatsiya”, “modul” kabi terminlar semantik jihatdan turli fanlar o‘rtasida integratsiya yaratadi.

4. Struktural semantika va madaniyatlararo muloqot

Til va madaniyat o‘zaro chambarchas bog‘liq. Struktural semantika orqali madaniyatga xos ma‘no modellarini aniqlash mumkin. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngil” so‘zi semantik jihatdan juda keng maydonga ega: “ruhiy holat”, “mehr”, “niyat”, “ichki sezgi” ma‘nolarini bildiradi. Boshqa tillarda bu tushunchalarga alohida so‘zlar orqali murojaat qilinadi. Shunday qilib, struktural semantika madaniyatlararo farqlarni semantik tahlil orqali aniqlashda muhim vositadir.

Struktural semantika – XX asrda tilshunoslikda yuz bergan eng muhim ilmiy burilishlardan biridir. U tildagi ma‘noni individual birlik emas, balki tizimning elementi sifatida talqin etish orqali semantika faniga yangi bosqich olib kirdi.

Xulosa. Maqolada quyidagi asosiy natijalar olindi:

Struktural semantika tildagi ma‘nolarni munosabatlar tizimi sifatida tahlil qiladi. Semantik maydon, komponent tahlil va oppozitsiya metodlari hozirgi zamon lingvistikasining asosiy tahlil vositalariga aylangan. Struktural semantika kognitiv, generativ, pragmatik va kompyuter yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liq. Amaliy jihatdan bu

yondashuv ta'lim, tarjima, lug'at tuzish, sun'iy intellekt va madaniyatlararo muloqotda keng qo'llaniladi.

Demak, struktural semantika nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi kunda ham lingvistik tafakkurning markazida turgan konseptual tizim sifatida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Trier, J. (1931). Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg: Winter.
2. Saussure, F. de (1916). Cours de linguistique générale. Paris.
3. Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. Cambridge: MIT Press.
4. Lyons, J. (1977). Semantics. Cambridge University Press.
5. Fillmore, C. (1982). Frame Semantics. Linguistic Society of America.
6. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press.
7. Cruse, A. (2011). Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics. Oxford University Press.
8. Apresjan, Yu. D. (1974). Leksicheskaya semantika: sinonimicheskie sredstva yazyka. Moskva: Nauka.
9. G'ulomov, A. (1985). O'zbek tilining leksik-semantik tizimi. Toshkent: Fan.
10. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi o'zbek tili: Leksikologiya va frazeologiya. Toshkent: O'qituvchi.
11. Qosimov, B. (2019). Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
12. Cruse, D. A. (2000). Meaning in Language. Oxford University Press.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934